

VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORINĖS ATMINTIES MODELIAI IR PRAEITIS REPREZENTACIJOS XIX–XX AMŽIUJE

Alfredas Bumblauskas

Profesorius, daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Tel. (8-5) 268 72 88

Įžanga

Vilniaus universiteto istorijos istoriografija ne kartą aptarta¹ kaip kumuliatyvinis žinių gausėjimo procesas, nesvarstant metodologinių, teorinių ir ideologinių istoriografijos prielaidų bei kontekstų.

Vis dėlto tiek paradigmėnė Jørno Rūseno istoriografijos raidos samprata (pragmatizmas, istorizmas, istorizmo įveika) bei didžiųjų naratyvų koncepcija (nacionalizmas, komunizmas, liberalizmas), tiek iš šiuolaikinės istorijos sampratos ryškėjantys istorinės sąmonės²

ir iš jos redukuojami istorinės kultūros³, taip pat „atminties vietų“⁴ konceptai verčia atsigeržti į tuos fenomenus, kuriuos paprastai ignoruodavo istoriografijos raidos tyrimai – į istorinės atminties ir praeities reprezentacijos formas. Tai ne tik mokslinės monografijos ir sintezės, bet ir medaliai, paminklai, kiti monumentalūs meno kūriniai, paminklinės lentos ir atminties galerijos, išlikę ir prieinami *de visu* arba matomi faksimilėse ir fotografijose, dažniausiai publikuojamose „nemoksliniuose“

¹ Žr.: Vilniaus universiteto istorija 1579–1994. Vilnius, 1994, p. 7–16.

² *Rūsen J. Lebendige Geschichte. Grundzüge einer Historik III: Formen und Funktionen des historischen Wissens. Göttingen, 1989, S. 39–67.* Jørnas Rūsenas istorinę sąmonę apibrėžia taip: „Istorinė sąmonė yra ypatingas orientavimosi esamose gyvenimo aplinkybėse būdas. Ji grąžina mus į praeitį ir primena tuos įvykius ir aplinkybes, be kurių mes nežinotume, kas iš tikrųjų vyksta. (...) Istorinė sąmonė susieja praeitį su dabartiniu laiku taip, kad esamas laikas įgauna ateities perspektyvą“ – *Rūsenas J. Pasakojamosios galios raida, mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenėzės hipotezė // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika: Švietimo studijų sąsiuvinys / Sud. A. Povišius. Vilnius, 1997, p. 31.*

³ Žr.: *Norkus Z. Jørno Rūseno istorinės kultūros studijų teorinės idėjos // Problemos. 2005, Nr. 67, p. 1–14.* J. Rūsenas istorinę kultūrą apibūdina taip: „Istorinė kultūra yra istorinės sąmonės realizuota istorinė atmintis, kuri vykdo gyvenimo praktikos orientaciją laiko atžvilgiu, nulemdama veiklos kryptis ir jos subjektų savivoką“ – *Rūsenas J. Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewußtseins, sich in der Zeit zurechtzufinden. Köln, 1994, p. 219.*

⁴ *Nora P. Les lieux de mémoire, T. 1.: La République. Paris, 1984; T. 2.: La Nation – Héritage. historiographie, paysages. 3 vol. Paris, 1986; T. 3.: La France – De l'archive à l'emblème, 3 vol. Paris, 1993 (Rusiškas sutrumpintas variantas: Франция – Память. Санкт Петербург, 1999.); Deutsche Erinnerungsorte / Hg. E. François, H. Schulze. B. I–III. München, 2003.*

⁵ Pavyzdžiui, Vilniaus universiteto rūmai, teksto autorė A. Mačiulytė-Kasperavičienė, sud. M. Sakalauskas, A. Stravinskas. Vilnius, 1979; Vilniaus universitetas dailėje. Vilnius, 1986.

albumuose⁵. Profesorių biustų galerija Vilniaus universiteto Auloje arba Atminimo galerija Didžiajame kieme istorinės atminties turiniams pažinti yra reikšmingesnis šaltinis nei istorikų veikalai. Šie paminklai dažniausiai sukuriami jubiliejų proga, antra vertus, šios progos puikiai parodo, ką siekiama sudabartinti (reprezentuoti), ir kas neprisimenama ar siekiama užmiršti. Taigi straipsnio objektas – dvi istorinės atminties formos, su kuriomis buvo susidurta ruošiant 2004-ųjų metų jubiliejinį leidinį⁶: paminklai ir jubiliejai Vilniaus universitete – vienoje svarbiausių⁷ Lietuvos atminties vietų.

Formuluojame hipotezę: kaip istoriografijos ginčiuose dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (LDK) ir Vilniaus civilizacinės priklausomybės bei paveldo⁸ matosi „lenkiškosios“, „rusiškosios“, „lietuviškosios“, „komunistinės“ istorinės sąmonės perspektyvos, taip juo labiau turi matytis istorinės atminties formose.

1. Vilniaus universitetas tarp „lenkiškojo“ ir „rusiškojo“ atminties modelių

Pirmą sykį (dabartinėmis žiniomis) Vilniaus

universiteto jubiliejus buvo minimas 1828⁹ m. Kaip žinoma, Vilniaus universitetas po trečiojo Lietuvos–Lenkijos valstybės (LLV) padalijimo atsidūrė Rusijos imperijoje, 1797 m. iš Vyriausiosios Lietuvos mokyklos buvo pervadintas į Vilniaus vyriausiąją mokyklą, o 1803-iaisiais reformuotas į imperatoriškąjį universitetą, kuriame pamažu įsigalėjo lenkų kalba. Nors Lietuva ir Vilnius nebuvo priskirti Vienos kongrese 1815 m. įkurtai Lenkijos karalystei Rusijos imperijos sudėtyje, Vilnius pamažu įgijo vieno svarbiausių lenkų kultūros centrų statusą – Vilnius kartais pavadinamas lenkų XIX a. pirmosios pusės kultūros sostine. Ir nors XIX šimtmečio Lietuva dažnai suvokiama kaip lenkų ir rusų „civilizacijų“ kovos erdvė, XIX a. pirmajame trečdalyje kompromisų būta daugiau nei tiesmukiškos kovos. Tai rodo ir kai kurie Vilniaus universiteto 1828 m. jubiliejaus reiškiniai. Kaip matyti iš šia proga nukalto medalio¹⁰, sutariama Vilniaus universiteto įkūrimo data laikyti 1578-uosius, o universiteto įkūrėju (*conditor*) – karalių Steponą Batorą. Su juo medalyje šlove dalijasi Vilniaus universiteto 1803-iaisiais „atkūrėjas“ (*restitutor*) Rusijos caras Aleksandras I.

Antrasis šio jubiliejaus proga sukurtas universiteto praeities reprezentacijos paminklas yra profesorių biustų galerija¹¹. Šiame asmenybių korpuse aiški viena tendencija – akiavaizdžiai ignoruoti jėzuitinį universiteto laikotarpį. Iš pirmo žvilgsnio tai būtų galima aiškinti Apšvietos epochos „savimeile“, tačiau įdėmiau žvilgtelėjus, peršasi mintis, kad tai net ne poįjėzuitinio Apšvietos, o dar vėlesnio lai-

⁶ Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universitetas fotografijose. sud. A. Bumblauskas, S. Žvirgždas. Vilnius, 2004.

⁷ Apie tai galima spręsti iš universiteto senojo ansamblio maketo, kaip Lietuvos kultūros simbolio idėjos, Briuselyje.

⁸ Apie jas esame specialiai rašę: *Bumblauskas A.* Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės civilizacijos pobūdžio // Lietuvos istorijos studijos. 1996, Nr. 3, p. 9–28; *Idem.* Polsko–litewskie stosunki w cywilizacyjnej. Przemiany w stanowiskach historiograficznych obu narodów // *Przegląd Wschodni*. 1999, t. 5, zesz. 4 (20), p. 745–762; *Idem.* Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės dar spėktyvose // Lietuvos istorijos studijos. 2000, t. 8, p. 20–40; *Idem.* The heritage of the Grand Duchy of Lithuania: perspectives of historical consciousness // *The peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, ed. G. Potašenko. Vilnius, 2002, p. 7–44.

⁹ Paprastai, regis iš inercijos, šis jubiliejus pas mus datuojamas 1829 m. Tačiau J. Bieliński pateiktas jubiliejaus aprašymas (*Bieliński J.* Uniwersytet Wileński (1579–1831). Kraków, 1899–1900, t. 3, p. 584–586) liudija tai vykus 1828 m.

¹⁰ Žr.: Lietuva medaliuose: XVI a.–XX a. pradžia. Vilnius, 1998, p. 171. 1578-iejį kaip Vilniaus universiteto įkūrimo data minimi jau 1803-ųjų reformos akte: žr.: Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 10.

¹¹ 1929 m. iš Smuglevičiaus salės ši galerija buvo perkelta į Aulą. Jos sudėtį nurodo A. Mačiulytė-Kasperavičienė: Vilniaus universiteto rūmai, p. 88.

kotarpio žmonės. Iš 16 asmenybių korpuso net 14 yra arba tiesiogiai 1803 m. reformos liudininkai ir veikėjai (1780–1799 m. rektorius Martynas Počobutas, profesoriavęs iki 1806 m., 1799–1806 m. rektorius Jeronimas Stroinovskis, 1787–1810 m. Chirurgijos katedros vedėjas Jokūbas Briotė (Briotet), 1797–1798 m. profesoriauti pradėję dailininkai Pranciškus Smuglevičius ir Jonas Rustemas), arba pradėję veikti 1803 m. ar dar vėliau. Jei tarp jų yra ne itin svarbių veikėjų (pvz., anatomas Adomas Belkevičius ar skulptorius Andrius Le Briunas (Le Brun) (nuo 1767 m. Poniatovskio rūmų skulptorius)), o nėra ankstesnio pojėzuitinio laikotarpio įžymybių (pvz., botaniko Žano Emanuelio Žilibero (Gilibert), architekto Martyno Knakfuso), peršasi išvada, kad ši galerija yra paminklas 1803-ųjų epochai – viskas, kas gera universitete, atėjo su Rusijos imperatoriaus Aleksandro I reforma.

Išimtis tėra dvi. Pirmą jų – „karališkajam astronomui“ Andriui Streckiui (miręs 1797 m.). Tiesa, jis buvo Martyno Počobuto dešinioji ranka, tačiau ar galėjo persverti reitingu observatorijos kūrėją Tomą Žebrauską? Antroji – „karališkajam istorikui“ eksjėzuitui Adomui Naruševičiui (miręs 1796 m.), kilusiam iš LDK, sukūrusiam „Lenkų tautos istoriją“, laikomą kritinės lenkų istoriografijos pradžia, tačiau neradusiam vietos Lietuvos istoriniam subjektiškumui. Vadinasi, veltui galerijoje lauktume net Apšvietos epochoje vertintiems jėzuitų istorikui A. Kojalavičiui-Vijūkiui ar poetui ir retorikui M. K. Sarbievijui (dar XVIII a. antrojoje pusėje išleistas medalis gretina jį su tuo pačiu A. Naruševičiumi¹²). Tiek A. Streckis, tiek A. Naruševičius – tai paskutinio LLV valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio aplinkos žmonės. O juk būtent šis valdovas atsimetė nuo Gegužės trečiosios konstitucijos ir tapo LLV

sunaikinimo sankcionuotoju, o Adomas Naruševičius bent jau istoriografijoje laikomas Ketverių metų seime „nuosaičių reformų“ šalininku. Tokiame kontekste aišku, kad galerijoje neverta ieškoti 1794 m. sukilimo dalyvių architektūros profesorių Martyno Knakfuso ar Lauryno Gucevičiaus. Kad ir kaip ten būtų, Andriui Streckiui ir Adomui Naruševičiui padaryta išimtis leidžia daryti ir dar vieną spėjimą – viskas, kas gera universitete, telpa į „rusiškąjį“ (po 1795 m.) universiteto raidos tarpsnį. Net jei tai ir pritempimas, vis dėlto galėtume padaryti išvadą, kad antijėzuitiškas artimiausios universiteto praeities suaktualinimas sąmoningai ar nesąmoningai eliminavo Vilniaus universiteto, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos universiteto, idėją. XIX a. pirmajame trečdalyje LDK tradicijų išugdyta lenkakalbė Lietuvos bajorija pradėjo integruotis į moderniosios lenkų tautos formavimosi procesą. Kaip tik tuo metu Vilniaus universitete lenkų kalba pamažu išstumia lotynų kalbą. Taigi 1828 metų galeriją reikia vertinti šių procesų kontekste. Nors šią pirmąją ryškia universiteto praeities reprezentacijos apraišką dar reikia tirti, darbinė išvada – tai selektyvi programa, aiškintina ne tik Apšvietos idėjomis, bet ir tam tikru kompromisu tarp Rusijos siekių pagrįsti „imperiatoriškojo“ universiteto raidos tarpsnį kaip istorinę kulminaciją iš besiformuojančios „lenkiškosios“ istorinės atminties perspektyvos.

Vis dėlto kompromisai baigėsi – Vilniaus universitetas 1832 m. buvo uždarytas. N. G. Ustrialovas jau 1839 m., svarstydamas klausimą, kokį vaidmenį Rusijos istorijoje turi vaidinti LDK, pareiškė, kad negalima žiūrėti į Lietuvą kaip į Lenkijos provinciją – tai tikros rusų žemės. Tuo remiantis XIX a. antrojoje pusėje buvo rašomos jau ne Lietuvos, o tik Rusijos „Šiaurės Vakarų krašto“ istorijos. Jose buvo teigiama, kad rusų civilizacija suvaidino tokį didžiulį vaidmenį, jog bent iki Krėvos unijos Lietu-

¹² Lietuva medaliuose, p. 148.

voje galima kalbėti tik apie rusų civilizaciją. Šioje rusų civilizacijoje lietuvių tautinė tapatybė „išstirpa“, lietuviai ir rusai buvusi lyg ir viena tauta. Visą sujaukęs tik lenkų civilizacijos poveikis. Tiesa, XIX–XX a. sandūroje formavosi liberaliosios rusų istoriografijos koncepcija, kuri prisiminė lietuvius. Jiems XIV–XVI a. iš esmės buvę lygūs rusai, todėl ir LDK pradėta vadinti „lietuvių–rusų“ valstybe. Motiejus Liubavskis, ištyręs LDK luominės visuomenės formavimosi procesus, savo Lietuvos istorijos sintezėje konceptualiai liko ištikimas senajai rusocentristinei istoriografijai. Luominis laisvėjimas, kaip lenkų civilizacijos reiškinys, atitraukė Lietuvą nuo rusiškosios civilizacijos ir natūraliai privedė prie visuomenės degradavimo, anarchijos ir valstybės kracho. Taigi rusų XIX a. istoriografijai senasis Vilniaus universitetas, kaip vakarietiškos lotyniškosios kultūros institucija, tapo svetimkūnis. O visai XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios lenkų istoriografijai buvo būdinga visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją laikyti lenkų civilizacinės misijos erdve, kartu ir lenkų civilizacijos dalimi. Pagoniškosios Lietuvos atsilikimas, rusų civilizacijos persvara, tragiškas susirėmimas su Vokiečių ordinu – nuo viso to Lietuvą išgelbėjo Lenkija, atnešusi į Lietuvą Vakarų civilizaciją ir lenkiškąją laisvę. Taip jau nuo Krėvos Lietuva yra lenkų civilizacijos pakraščiai. Lietuvoje ne tik lietuviai kuria lenkišką civilizaciją, bet ir patys lenkai. Senojo Vilniaus universiteto istorija tapo šios lenkų „civilizacinės misijos“ koncepcijos argumentu. Tai liudijo Krokuvos universiteto atnaujinimo jubiliejaus proga 1899–1900 m. išleista Juzefo Bielińskio Vilniaus universiteto istorija. Tiesa, paties universiteto erdvėje tuo metu buvo prisimenami visai kiti dalykai – 1900 m. uždaryto Vilniaus universiteto patalpose veikusioje gimnazijoje buvo švenčiamas Aleksandro Suvorovo (XVIII a. pabaigoje aktyviai dalyvavusio naikinant Len-

kijos–Lietuvos valstybę) mirties šimtmetis¹³. „Lenkiškajai“ istorinei atminčiai paliko Šv. Jono bažnyčia – čia 1898 m. Adomo Mickevičiaus 100-mečiui buvo griežčiausios konspiracijos sąlygomis pradėtas statyti paminklas ir 1899 m. tyliai atidengtas¹⁴. Nors rusų administracija labai priekabiavo, netrukus atsirado paminklai Adomo Mickevičiaus bičiuliui Antanui Eduardui Odineciui bei Vladislavui Sirokomlei (Liudvikui Kondratovičiui).

XIX a. užgimę vaizdiniai ilgam nulėmė tiek lenkų, tiek rusų istorinės atminties modelius. Tik pastarasis išvirto į komunistinį, todėl iš esmės nebuvo koreguojamas ir 1940–1990 m. epochoje, kai Lietuva buvo aneksuota SSRS, o istorines koncepcijas diktavo Maskva. LDK tuomet kaip istorinis subjektas buvo direktyviškai ištrintas ne tik iš SSRS, bet net ir iš to meto Lenkijos istorikų sampratų. Liko tik „broliškų“ tautų ir jų sovietinių respublikų teritorijų istorijos. Šiandien šis modelis įgyja naujas variacijas gudų istoriografijoje, bet tai jau atskiro aptarimo objektas.

2. 1929-ieji – „lenkiškosios“ istorinės atminties triumfas

XX a. pradžioje imperijos žlugo, kūrėsi naujos valstybės, kurios konfliktavo tiek politiškai, tiek ideologiškai ne tik su buvusiomis metropolijomis, bet ir tarpusavyje. Tačiau niekur kitur nekilo toks aštrus konfliktas kaip dėl istorinės Lietuvos sostinės Vilniaus. Vien 1915–1920 m. Vilnius ėjo iš rankų į rankas devynis kartus: rusai, vokiečiai, lietuviai, lenkai, bolševikai, vėl lenkai, vėl bolševikai, vėl lietuviai. Ir dar sykį lenkai. Istorinės Lietuvos sostinę Vilnių savo sostine skelbė tiek tautinės Lietuvos ir Gudi-

¹³ Alma Mater Vilnensis..., p. 36, il. 16.

¹⁴ Žr.: *Drėma V.* Vilniaus Šv. Jono bažnyčia. Vilnius, 1997, p. 203–232.

jos tarybos, tiek bolševikinis LietBelas, tiek pagaliau vadinamoji „Vidurio Lietuva“, tuoj prisijungusi ar prijungta prie Lenkijos. Vilniaus universitetą atkurti taip pat siekė ne vienas. 1918 m. Vilniaus universiteto atkūrimą suspėjo deklaruoti lietuviai, pagrįstai laikę save senosios Lietuvos valstybės su sostine Vilniumi paveldėtojai ir atkūrėjais. Deja, to nenorėjo pripažinti nei bolševikai, nei lenkai, nei istorinė lemtis, du dešimtmečius vertusi lietuvių tautą gyventi be Vilniaus ir Lietuvos universitetą atkurti 1922-aisiais Kaune. 1919 m. pradžioje „Darbo universitetą“ deklaravo atidaranti ir LietBelo vyriausybė su Vincu Mickevičiumi-Kapsuku priešakyje. Realiai beveik nieko neįvyko, tik 1919 m. balandį Józefo Piłsudskio suburta lenkų armija išstūmė bolševikus iš Vilniaus. Kaip žinome, iš etninės Lietuvos kilęs Piłsudskis kūrė federacinius (analogiškus XVII–XVIII a. Lenkijos–Lietuvos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos sandarai) būsimosios valstybės planus. Ne veltui, įžengęs į Vilnių, tarė: „Atvykome išvaduoti jūsų ir mūsų“. Tačiau realijos buvo kitos – iki tol Lenkijos valstybei niekuomet jokia forma nepriklausęs ir jos niekaip nevaldytas Vilnius po įvairių politinių ir karinių peripetijų dviem dešimtmečiams tapo Lenkijos miestu. Lietuviai tai vadino ir iki šiol vadina okupacija, o per 1386 m. Jogailos ir Jadvygos vedybų prizmę į praeitį žvelgiantys, galimų lietuvių ir lenkų tautų istorinių skyrybų nepripažįstantys lenkai – „seno lenkų miesto“ atgavimu. Vis dėlto šiandien yra ir tokių lenkų, kurie Vilniaus prijungimą prie Lenkijos vadina klaida ar bent jau pagrindine priežastimi, XX a. supriešinusia lenkus ir lietuvius.

Taigi 1919 m. spalį Vilniaus universitetas buvo atkurtas ir du dešimtmečius veikė kaip lenkiškas universitetas¹⁵, siekęs pagrįsti savo

teises į senojo universiteto paveldą. Atkurta šis Vilniaus universitetas buvo pavadintas senojo jėzuitų universiteto steigėjo, Lietuvos–Lenkijos valdovo Stepono Batoro vardu. Vis dėlto dažniausiai prisimenamas XIX a. pirmojo trečdaliao universitetas, kuriame Joakimas Lelevelis ir kiti išugdė dvi svarbiausias lenkų romantizmo ir mesianizmo (neleidusio Europai užmiršti Lenkijos per visą XIX a.) asmenybes – Adomą Mickevičių ir Julijų Slovackį, kurie savo ruožtu pavertė Vilnių XIX a. pirmosios pusės lenkų kultūros sostine. Šie poetai, vėliau pavadinti lenkų tautos pranašais, bene vieninteliai šalia karalių, prezidentų ir karvedžių atgulė į lenkų tautos panteoną Vavelyje, kartu nulemdami Vilniaus kaip XIX a. pirmosios pusės lenkų kultūros židinio vaizdinio, susiformavimą. 1919 m. pirmojo garbės daktaro vardas buvo suteiktas Adomo Mickevičiaus sūnui Władisławui Mickiewiczui, su kuriuo 1922 m. iškilmingai paminėtas jo tėvo pirmųjų veikalų pasirodymo šimtmetis¹⁶. Taigi nuo pat pradžių Stepono Batoro universitetas siekė būti sąsaja tarp senajame Vilniaus universitete užgimusios lenkų tautinės idėjos ir atgimusios Lenkijos valstybės.

1929 m. buvo švenčiamos Vilniaus universiteto 350 metų bei jo atkūrimo 10 metų sukaktys¹⁷ – pastaroji sukaktis paaiškina, kodėl šventėms pasirinkta ši, o ne 1928 m. data. Per jubiliejų buvo iškilmingai perlaidoti žymaus Apšvietos epochos istoriko Joachimo Lelevelio palaikai¹⁸. Atsisakant XIX amžiuje pareikštų minčių apie jėzuitų universiteto laikotarpio

¹⁶ Alma Mater Vilnensis..., p. 53, il. 36.

¹⁷ Pagrindinis šio jubiliejaus šaltinis: Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia uniwersytetu Wileńskiego. Wilno, 1929–1930, t. 1–2. Istorinės atminties formos buvo grindžiamos, be jau minėto J. Bielińskiego universiteto istorijos, L. Janowskio darbu: *Janowski L. Wszechnica Wileńska. 1578–1842. Wilno, 1921.*

¹⁸ Alma Mater Vilnensis..., p. 55, il. 40.

¹⁵ Alma Mater Vilnensis..., p. 51, il. 33.

tamsymetį, Stepono Batoro universitete tvirtomis atminties vietomis tapo ir jo ansamblio kiemai, įgiję pirmojo Vilniaus jėzuitų universiteto rektoriaus Petro Skargos, žymiausio jėzuitų universiteto žmogaus – retoriko ir poeto Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, taip pat – bene žymiausio Apšvietos epochos žmogaus – eksjėzuito, astronomo Martyno Počobuto vardus. Atminimo lentomis prisiminti ne tik šie, bet ir Vilniaus universiteto fundatorius Valeirijonas Protasevičius, universiteto bibliotekos salės pavadinimas jau minėto Joachimo Lelevelio, kitų XVIII–XIX a. sandūros VU profesorių – dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus ir mokslininkų Sniadekių – vardais. Tiesa, Stepono Batoro universiteto simbolikoje Lenkijos Erelis atsidūrė virš Lietuvos Vyčio (Senojo universiteto heraldikoje buvo tik Vytis, o valstybinėje Abiejų Tautų Respublikos – Vytis užėmė lygiavertę Ereliai padėtį). Aišku, tai tik ženklai, bet juk jie simbolizavo, kad lenkų istorinėje atmintyje užmirštama, jog senasis universitetas buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos universitetas, toks išlikęs iki pat šios valstybės, kaip ir Lenkijos, gvvavimo pabaigos 1795 m. Buvo užmirštama, kad net jungtinės Lenkijos–Lietuvos valstybės valdovo Stepono Batoro universiteto steigimo privilegijos negaliojo be LDK antspaūdų su tuo pačiu Vyčiu. Vis dėlto apibendrintai galima sakyti, kad Stepono Batoro universitetas kovėsi dėl atminties, naikintos carinės Rusijos kartu su visu universitetu. „Lietuviškajai“ istorinei atminčiai vietos nebuvo.

3. Vilniaus universitetas „lietuviškosios“ istorinės atminties lauke

Molotovo–Ribentropo paktu 1939 m. rudenį buvo sudorota Lenkija, Vilnių užėmė sovietai „mielaširdingai“ jį perdavė Lietuvai, tačiau

1940-aisiais tokia pačia auka tapo ir Lietuva. Dar po metų Lietuvą jau valdė naciai. Su šiais virsmis keitėsi ir Vilniaus universitetas. 1939 m. pabaigoje į Vilnių keliasi universitetas iš Kauno. Nors buvo deklaruojama, kad perimtas Vilniaus universitetas nebus grynai tautiškas, vis dėlto realijos buvo kitokios – susikūrė lietuviškas universitetas, kardinaliai nutraukęs ryšius su Stepono Batoro universitetu (nors šis formaliai ir nebuvo uždarytas). Gal dėl to kalti buvo ne vien lietuviai, bet ir lenkai, nuo pat pradžių kategoriškai atsisakę siekti kompromiso – šiandien aišku, kad nesugebėjimas rasti ryšio tarp lenkiškojo ir lietuviškojo universiteto buvo istorinė klaida.

Lietuvių istoriografija atsigrižo į Vilniaus universitetą tik 1940 m.¹⁹ Tiesa, šiek tiek anksčiau, 1936-aisiais leistoje „Šapokos istorijoje“ išraiškingai užsimenama ir apie Vilniaus universitetą. Nors Steponas Batoras joje laikomas paskutiniu garbingu Lietuvos valdovu, jo įkurta institucija abejojama. Kadangi 1579 m. tebuvo įkurti tik du fakultetai – Filosofijos ir Teologijos – ir neturėta klasikiniams universitetams būdingų dar dviejų – Teisės ir Medicinos, – teigta, kad 1579 m. teįkurta akademija, o ne universitetas²⁰. Apskritai šioje istorijoje XVII–XVIII a. laikomi palaipsnio Lietuvos nuosmukio ir polonizacijos amžiais. Todėl visa senojo Vilniaus universiteto istorija ir negalėjo rasti deramos vietos lietuvių istoriografijoje ir istorinėje atmintyje.

Norint tai paaiškinti, reikia atsigręžti į bendrąjį lietuvių moderniųjų laikų istorinės savimovės formavosi procesą XIX a. romantizmo

¹⁹ *Biržiška M.* Senasis Vilniaus universitetas: Faktų ir vardų atranka. Vilnius, 1940. Ši „lietuviška“ Vilniaus universiteto istorijos versija buvo tęsiama iševijoje: Lietuvos universitetas. 1579–1803–1922, red. P. Čepėnas. Chicago, 1972.

²⁰ Lietuvos istorija, red. A. Šapoka. Kaunas, 1936, p. 290–291.

idėjų pagrindu. Šios savimonės klasikinį modelį sukūrė tautinio atgimimo patriarchais laikomi Simonas Daukantas ir Jonas Basanavičius. Siekdami išsivaduoti ne tik iš Rusijos politinės priespaudos, bet ir lenkų kultūrinės įtakos, jie parengė anticivilizacinę, antivakarietišką, antikrikščionišką, kartu antilenkišką kultūrinę programą, kuri esmingiausiu ir vertingiausiu Lietuvos kultūros bruožu laikė lietuvių ikikrikščioniškąją kultūrą ir iš jos kilusias tradicijas. Jų manymu, jeigu civilizacija Lietuvoje yra lenkiška, tai jos lietuviams ir nereikia. Tikroji Lietuvos kultūra yra pagoniškoji, su krikštu prasideda kultūros nuosmukis, kurio vienas iš pavidalų ir yra visuomenės lenkėjimas. Apskritai krikštas ir civilizacija buvo primesti Lietuvai ir išvedė ją iš savaimingo, unikalaus raidos kelio. Taip patys lietuviai tarsi atsisakė teisių į krikščioniškąjį LDK paveldą, kartu ir Vilniaus universitetą. Tiesa, XX a. pirmojoje pusėje lietuvių istoriografija atsigrižo ir į vėlesnę LDK istoriją ir jos kulminacija laikomi jau ne ikikrikščioniški, o Vytauto Didžiojo laikai. Taigi lietuvių istoriografija, oponuodama lenkų istoriografijos požiūriui į Lietuvą kaip į Jogailos kraitį, siekė suformuoti „skyrybų“ ideologiją. Vis dėlto vėlesnėje istorijoje buvo matomas nuosmukis. Tiesa, po 1569 m. Liublino unijos su Lenkija dar buvo pabrėžiami Lietuvos valstybingumo bruožai, tačiau juos galutinai sunaikinusi 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucija, kurioje valstybė vadinama vien Lenkija. Kartu lietuvių istoriografija turėjo pripažinti ir LDK kultūros lenkėjimo procesus, tačiau juos vertindama vienareikšmiškai negatyviai, užmiršdavo ar nenorėjo prisiminti, kad LDK visuomenė ir kultūra lenkėjo natūraliai – XVI–XVIII a. dėl nesuspėtų įveikti civilizacinių skirtumų, o XIX a. – dėl Rusijos represijų nulemtos savaimingo šliejimosi prie lenkų tautinio pasipriešinimo. Šiame kontekste ir buvo suformuluotas žymiausias Lietuvos

tarpukario istoriko Adolfo Šapokos raginimas „Ieškokime lietuvių Lietuvos istorijoje“. Tačiau ši etnocentristinė kūrybinė programa, leidusi selektyviai žiūrėti į Lietuvos praeitį, eliminavo ne tik lenkikalbius kultūros fenomenus, bet ir bet kokių objektyvų Lenkijos civilizacinės įtakos Lietuvos istorijai įvertinimą. Taigi lietuvių istorinė atmintis, nesutikdama su minėtomis lenkų istorinės sąmonės užmarštimis, pati užmiršdavo lenkų kultūros ir kalbos vaidmenį VU istorijoje. Jei „lenkiškieji“ kultūros fenomenai prisimunami, tai arba problema nesprendžiama – jie „tyliai“ laikomi lietuviškais, arba ieškoma lenkėjimo kaltininkų. Ir tokiu kartkartėmis pavaadinamas visas senasis Vilniaus universitetas.

Toks lietuviškosios istorinės atminties modelis buvo perimtas ir iševijos ir, kaip matysime, įgijo kompromisinių pavidalų sovietinėje epochoje.

4. Komunistinis atminties modelis

1940 m. birželio sovietinė okupacija ir ją lydėjusios represijos bei pirmieji trėmimai tiesiogiai palietė tiek buvusio lenkiškojo, tiek veikiančio lietuviškojo universiteto žmones. 1941-ųjų birželį Lietuvą okupuoja naciai. Jie taip pat nesirenka žmonių pagal tautybę ir universiteto pobūdį. 1943 m. ir lietuviškasis Vilniaus universitetas uždaromas. 1944-ųjų vasarą prasideda antroji sovietinė okupacija. Stalininių represijų ir trėmimų banga išties dešimtmetį užgriūna į Vakarų nepasitraukusius ir Vilniuje atkurtame sovietiniame universitete pasilikusius žmones. Taigi ištisa epocha tragiškiausių sukrėtimų, per kuriuos žuvo ar buvo išblaškyti po visą pasaulį tiek lenkiškojo, tiek lietuviškojo, tiek pokarinio universiteto žmonės. Iš senųjų Europos universitetų, atrodo, tik Lvovo universitetas patyrė panašius sukrėtimus.

Po Stalino mirties prasidėjęs atšilimas, kuriam būdinga įvairūs pakilimai ir nuosmu-

kiai, įvairios kompromiso formos, stabiliai tęsėsi daugiau nei tris dešimtmečius. Aišku, atšilimo sąvoka buvo labai sąlyginė – nors ir atsisakyta dalies totalitarizmo požymių, bent jau autoritarizmu šią sovietinės santvarkos stadiją, išlikusią stabilią visą šį laiką, įvardyti galima. Mes ją vadiname to meto sąvoka – „brandžiu socializmu“. Jame šviesias mokslo ir kūrybos akimirkas kartkartėmis keitė ne tik sovietiniai paradai, bet ir žymiai liūdnesni dalykai – disertacijų sustabdymai, katedrų išvaikymai, net paslaptingos, su KGB veikla siejamos mirtys. Nors sistamai priešinamasi ne tik kūryba, bet kartais ir disidentine veikla, vis dėlto tik 1988 m. Atgimimas ir 1990 m. Nepriklausomybės atkūrimas nušlavė šią santvarką.

Universitete nuo sovietinės epochos pradžios buvo diegiamos įvairių komunistinių švenčių ir jubiliejų tradicijos; nustumiamos, užmirštos tikrosios akademinės tradicijos ir bendruomenei tikrai reikšmingos sukaktys. Pavyzdžiui, 1948 m. minimas VLKJS 30-metis²¹, o 1954 m. neleidžiama paminėti universiteto įkūrimo 375-ųjų metinių²² motyvuojant, kad jėzuitai įkūrė ne universitetą, o tik akademią. Buvo duodama aiškiai suprasti, kad negalima įkūrimo senumu – dviem šimtais metų lenkti Maskvos universitetą, 1955 m. ketinusį švęsti 200 metų jubiliejų. Todėl buvo siūloma Vilniaus universiteto įkūrimo metais laikyti 1803-juosius, kada Lietuvą prijungus prie Rusijos, šioje buvo įvykdyta aukštojo mokslo reforma, o Vilniaus universitetas ir jo statusas tapo pavyzdžiu tiek Maskvos, tiek tuo metu kuriamiems naujiems Rusijos imperijos universitetams. Vis dėlto šis siūlymas buvo dar pakankamai „kultūringas“ – bent jau nebuvo atmetama XIX a. pirmojo trečdalis Vilniaus universiteto istori-

ja. Radikalesni stalininiai žvilgsniai siūlė prisiminti XIX–XX amžių sandūroje Vilniaus universiteto pastatuose veikusios gimnazijos auklėtinį, KGB „krikštątvė“ Feliksą Dzeržinskį ir pavadinti universitetą jo vardu. Nugalėjo švelnesnis požiūris – Vilniaus universitetas 1955 m. pavadintas kito bolševikų veikėjo, labiau su Lietuva susijusio, bet ne itin kuo nusipelnusio Vilniaus universitetai, Vinco Kapsuko vardu.

Antra vertus, tais pačiais 1955 m. prisimenamas Adomas Mickevičius. Jo mirties šimtmečio proga atidengiamas atminimo lenta²³. Sunku šiandien pasakyti, ar tai buvo senojo Vilniaus universiteto, ar tik dekabrystų, su kuriais bičiuliavosi poetas, prisiminimas. Tik žinome, kad apeliuojant į minėtą Maskvos universiteto 200 metų sukaktį 1955 m., 1956-aisiais, po dešimtmečio pauzės kultūroje, pasirodė kukli, regis, 1954 m. sukakčiai rengta Vilniaus universiteto istorija²⁴. Šiame veikalė matyti visa komunistinės historiografijos esmė: kultūra aiškinama tik klasių kova, mokslo ir kultūros reiškiniai mechanškai skaidomi į pažangius ir reakcinius, reakcija laikomi visi Viduramžiai ir Jėzuitų ordinas, aukštintamas Šviečiamasis amžius ir, žinoma, „šviesiausias“ žmonijos tarpsnis – komunizmas. Nors po truputi mažėjo ideologinių klišių, tokia koncepcija išliko ir visose vėlesnėse sovietmečiu pasirodžiusiose universiteto istorijose.

Tiesa, dar 1947 m. leista pompastiškai paminėti Martyno Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos 400-metį. Bet reikia turėti galvoje, kad kaip tik tuo metu sovietų tyrinėtojas P. I. Kušneris ieškojo lietuvių kalbos vartojimo Prūsijoje ribų ir jas surado beveik prie Aistmarių²⁵. Tai

²³ Alma Mater Vilnensis..., p. 106, il. 121.

²⁴ Vladimirovas L., Jablonskis K., Jurginis J., Bulavas J. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1956.

²⁵ Kušner P. I. (Knyšev). Etničeskoe prošloe jugo-vostočnoj Pribalťiki: Opyt istoričeskogo izučeniija etničeskoi teritorii. Moskva, 1951 (2. leid. – Vilnius, 1991).

²¹ Alma Mater Vilnensis..., p. 104, il. 118.

²² Žr.: Vilniaus universiteto istorija 1579–1994. Vilnius, 1994, p. 286.

buvo be galo malonu lietuvių širdžiai. Tačiau juk akivaizdžiai už viso to matėsi Stalino siekis pagrįsti Rytprūsių atplėšimą nuo Vokietijos (Maskva Kaliningrado sritį tada siūlė prijungti prie LSSR). Ar ne tuo reikia aiškinti komunistinę toleranciją M. Mažvydo ir K. Donelaičio kūrybai, o kartu jiems skirtas parodas, paminklus bei freskas Vilniaus universitete?

Pirmą kartą per sovietmetį Vilniaus universiteto įsteigimo sukaktis paminėta tik 1959 m. Tačiau ir vėliau senojo universiteto prisiminimai kaitaliojasi reikšme su LSSR ar SSRS, SSKP ar VLKJS įkūrimų, pergalės „Didžiajame Tėvynės kare“ prisiminimais. Vis dėlto pro šias datas pamažu veržėsi autentiškos kultūros daigai. Vienoje svarbiausių universiteto urbanistinių erdvių 1964 m. pastatomas paminklas Kristijonui Donelaičiui. Universiteto 390-metis pasitinkamas prisidengiant Vinco Kapsuko Darbo universiteto 50-mečiu, tačiau ir su žodžiais „Historia est magistra vitae“²⁶, taip pat fundamentaliais meno kūriniiais – Rimtauto Gibavičiaus sgrafitu „Mūzos“ bei Šarūno Šimulyno freska „Mažvydas“. Tačiau visa tai dar neturėjo tiesioginio ryšio su universiteto istorija ir gali būti paaiškinama komunistinės istorinės atminties paliktomis nišomis lietuviškajai istorinei atminčiai. Juk komunistinės istorinės atminties antiklerikalinis, kartu antijėzuitinis pobūdis ne vienu atveju galėjo pasiekti ir fundamentalesnių kompromisų tiek su romantine (pagoniškąją kultūrą laikančia aukso amžiumi ir ignoruojančia vėlesnę krikščioniškąją paveldą), tiek su vėlesne šapokine lietuvių istorinės atminties programomis. Nei vienu, nei antru atveju jėzuitiškiesiems ir „lenkiškiesiems“ Vilniaus universiteto istorijos aspektams šiose programose deramos vietos negalėjo būti.

²⁶ Alma Mater Vilnensis..., p. 130, il. 152.

5. 1979-ieji: „lietuviškosios“ istorinės atminties pergalė?

Vis dėlto 1970 m. jau minimas universiteto bibliotekos 400-metis, tarsi neturintis nieko bendra su jėzuitine praeitimi, nes lyg ir akcentuojama ne jėzuitų kolegija (davusi pagrindą bibliotekai), o jai perduota valdovo Zigmanto Augusto knygų kolekcija. Nuo šių sukakčių prasideda pasirošimai viso universiteto 1979 m. jubiliejui²⁷, kuris tapo Vilniaus universiteto gyvenimo, o gal ir visos Lietuvos kultūros raidos sovietmečiu kulminacija. Tiek pasirošimas jam, tiek jo inspiruoti darbai buvo ištisa atminties kova su komunizmu, naikinusiu viską, kas „feodališka“ ar „nacionalistiška“. Renginių ir darbų buvo tiek, kad gal galėjo susidaryti įspūdis, jog visas universiteto gyvenimas – ištisas jubiliejus, jog universitetas gyvas tik atmintimi, tiesa, griežtai kontroliuojama, cenzuruojama ir koreguojama. Šventės rengėjams vėl teko įveikti nenorą pripažinti, kad Vilniaus universitetas gali būti senesnis už Maskvos uni-

²⁷ Jubiliejaus aprašymas: Vilniaus universitetas amžių sandūroje. Vilnius, 1982. To meto istorinės atminties formos labiausiai atsispindi: Vilniaus universiteto rūmai, teksto autorė A. Mačiulytė-Kasperavičienė, sud. M. Sakalauskas, A. Stravinskas. Vilnius, 1979; Vilniaus universitetas dailėje. Vilnius, 1986. Jubiliejaus proga sukurtos Vilniaus universiteto istorijos: Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803. Vilnius, 1976; Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977; Vilniaus universiteto istorija. 1940–1979. Vilnius, 1979; Istorija Vilniusskogo universiteta. Vilnius, 1979; A short history of Vilnius university. Vilnius, 1979; *Jancevičius A.* Vilniaus universitetai – 400. Vilnius, 1979; *Piročkinas A., Šidlauskas A.* Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius, 1984. Žr. dar.: Vilniaus universitetas. Bibliografija. 1940–1977, ats. red. A. Jurčiukonienė. Vilnius, 1979. Vilniaus universiteto 400 metų sukaktis prisiminta lietuvių išeivijoje: Lietuvos universitetas. 1579–1803–1922, red. P. Čepėnas. Chicago, 1972, taip pat Lenkijoje: Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, red. L. Piechnik SJ, K. Puchowski. Kraków, 1996 (šio leidinio pirma dalis apima 1978 m. Varšuvoje įvykusio simpoziumo medžiagą).

su prieš 400 metų įkurtu universitetu. Net tuoj po jubiliejaus 1984 m. Vakaruose pasirodęs ir iki šiol vienintelis Europos universitetų istorijos žinynas skelbia Vilniuje buvus du universitetus: Stepono Batoro, veikusį nuo 1578 iki 1939 m., ir Kapsuko, kurio ištakomis laikomas būtent lietuviškasis 1939-ųjų universitetas³⁰. Pagal analogišką modelį aprašytas tik Lvovo Jono Kazimiero ir Ivano Franko universitetai (pastarojo ištakomis taip pat laikomi 1939-ieji)³¹.

Vis dėlto lietuviškoje atmintyje 1979 m. kontekste subrendusi idėja, kad Vilniaus universitetas yra seniausias universitetas Rytų Europoje, buvo labai įžūli. Tiesa – ne visai teisinga. Rytų Europa laikant tik SSRS, buvo užmiršamas ne tik Karaliaučiaus universitetas (įkurtas 1544 m.), bet ir nepaaiškinama, kokiam regionui priskirtini Prahos (1348) ar Krokuvos (1364) universitetai. Taip Vilniaus universitetas atskiriamas nuo šių universitetų istorijos ir priskiriamas prie jo istorijai svetimos Rusijos universitetų lygos. Būti seniausiu – malonu, tačiau reikia turėti galvoje, kad Europoje 1550-aisiais jau buvo daugiau kaip 100 universitetų, o Vilniaus universitetas pataiko tik į tryliką Europos universitetų dešimtuką³².

Taigi 1979 m. susiformuoja tam tikra sudėtinga Vilniaus universiteto istorinės atminties

forma. Sovietinei ideologijai priešpriešinama „lietuviška“ atmintis, bet ši neapima nemažos dalies komplikuočių ir sovietinei ideologijai labiausiai nepriimtinių – jėzuitinių ir „lenkiškų“ – Vilniaus universiteto realiųjų. Vadinasi, sovietmečio istorinės sąmonės tipą galima laikyti kompromisu tarp komunistinės ar stalininės ir „lietuviškosios“ istorinių atminčių, o 1979-uosius – net pastarosios persvara. Atmeskime šūkius „Tegyvuoja tautų draugystė“, paminklą Vincui Kapsukui ir Leninui³³ bei kitokias „duokles“ oficialiajam režimui ir turėsime beveik identišką istorinės atminties tipą, koks buvo plėtojamas dalyje „tautiškai susipratusios“ lietuvių išeivijos.

6. Istoriografijos poslinkiai ir daugiaperspektyvios istorinės atminties prielaidos

1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, nukrito ir atmintis koregavę bei varžę pančiai. Iš pagrindų pasikeitė ir Europos istorinių regionų sampratos. LDK pradėdama priskirti nebe Rytų, o Vidurio Rytų Europai. O juk šiame istoriniame regione, apimančiame istorines Čekijos, Vengrijos, Lenkijos, gal (su didelėmis išlygomis) ir Prūsijos valstybes, senesni už Vilniaus universitetą buvo tik Prahos, Krokuvos, Budos (1389), Bratislavos (1467) universitetai, o Reformacijos ir katalikiškosios Reformos metu, Europoje kilus naujai universitetų steigimo bangai, – tik Karaliaučiaus ir Olomouco (Čekija, 1570) universitetai. Net ir per vėlesnius du šimtmečius šiame regione teatsirado tik keli nauji universitetai – Trnavoje, Košicėje, Lvove, Zagrebe. Šiaurės Europoje – Skandinavijos šalyse – iki XVIII a. pabaigos tebuvo įsikūrę tik keli universitetai (Kopenhagos, Up-

³⁰ Žr.: Jilek L. (ed.). Historical Compendium of European Universities. Geneva, 1984, p. 310–311; Jilek L. (ed.). Historical Compendium of European Universities. Geneva, 1984, p. 310–311.

³¹ Ten pat, p. 209–210.

³² Bendriausi duomenys: Jilek L. (ed.). Historical Compendium of European Universities. Geneva, 1984. Žr. taip pat Europos universitetų istorijos sintezes: Müller R. A. Geschichte der Universität. Von der mittelalterlichen Universität zur deutschen Hochschule. München, 1990; Rüegg W. (Hg.). Geschichte der Universität in Europa, bd. 1: Mittelalter. München, 1993, bd. 2: Von der Reformation zur französischen Revolution (1500–1800). München, 1996; Rüegg W., de Ridder-Symoens H. (eds.). A History of the University in Europe. Vol. 2: Universities in Early Modern Europe (1500–1800). Cambridge, 1996.

³³ Alma Mater Vilnensis..., p. 157, il. 196.

salos, Turku, Lundo, šiai grupei reikėtų priskirti ir Tartu), Rytų Europoje (Rusijoje) – tik universitetas Maskvoje ir Sankt Peterburge, o Balkanų šalyse (Pietryčių Europoje) jų nebūta nė vieno. Taigi galėtume pasakyti paprastai – Vilniaus universitetas yra septintas, kartu vienas seniausių universitetų Vidurio Rytų Europoje. Vadinas, turime kuo didžiutis – net jei nesame pirmi, reikia turėti galvoje, kad iš gausybės šiandien Europoje ir pasaulyje veikiančių universitetų tik ketvirtadalis yra įkurti iki 1900-ųjų metų.

Vilniaus universitetą „patalpinus“ į Vidurio Rytų Europos universitetų gretą išvengtini ir kiti jo reikšmės aspektai. Lenkų istorikai pagrįstai didžiuojasi, kad Krokuvos universitetas du šimtmečius buvo ryčiausias Europos universitetas. Šiandien galima drąsiai pridurti, kad XVI a. šį vaidmenį taip pat beveik dviem šimtams metų perėmė jėzuitų įkurtas Vilniaus universitetas. Dabar jau žinome, kad jėzuitų universitetų tebuvo tik 26, kad Vilniaus universitetas buvo tipiškas tokio pobūdžio universitetas, kaip ir dauguma jų pradžioje turėjęs tik du fakultetus, tačiau atitikęs svarbiausius to meto universitetų kriterijus: turėjo teisę teikti mokslo laipsnius, buvo įsteigtas pasaulietinės valdžios ir patvirtintas dvasinės. Senesni už jį tėra tik keli jėzuitų universitetai: Gandijos (Ispanija, 1547), Romos (1556), Ingolštato (Vokietija, 1556), Evoros (Portugalija, 1559), Tourno (Prancūzija, 1561), Prahos (1564), Dilingeno (Vokietija, 1564), minėtas Olomouco (1570), Pont-a-Moussono (Prancūzija, 1572) bei Palermo (Italija, 1578). Be to, Vilniaus universitetas šioje jėzuitų universitetų erdvėje iki pat XVIII a. išlaiko ne tik ryčiausio, bet ir šiauriausio jėzuitų universiteto statusą, tiesiogiai vaidina forpostą vaidmenį prieš liuteroniškas ir stačiatikiškas erdves³⁴. Kad

toks Vilniaus universiteto vaidmens vertinimas nėra formalus geografinis, jėzuitams buvo aišku jau steigiant Vilniaus universitetą. Vienas jų tada rašė: „Reikia taip pat neužmiršti, kad čia mums plačiai atsiveria durys į Maskoviją, o iš jos per totorius galėsime pasiekti ir Kiniją. Be to, reikia neužmiršti Švedijos ir Livonijos“. Šios ambicijos nebeatrodo geografiškai tokios naivios, kai prisimeiname Vilniaus universiteto auklėtinį Andrių Rudaminą, nunešusį Jėzaus draugijos idėjas (tiesa, ne per Rusiją, o per Portugaliją) iki Kinijos, kur misionieriaavo 1626–1634 metais ir rašė asketizmo veikalus kinų kalba. Taigi universiteto buvimas regiono pakraštyje, regis, kaip tik ir paaiškina misionieriškos dvasios proveržius. Nereikėjo net keliauti į tolimas misijas, kad taptum kankiniu. Vilniaus universiteto auklėtinis Andrius Bobola misionieriauja stačiatikiškuose LDK regionuose ir 1657 m. nukankinamas kazokų. XIX a. Bobola beatifikuojamas, o 1938 m. – kanonizuojamas. Taigi Vilniaus universitetas net turi savo istorijoje šventąjį – tik antrąjį šalia šv. Kazimiero, tiesiogiai susijusį su Lietuva. Visi šie faktai buvo žinomi istorikams ir anksčiau, tačiau tik dabar tampa istorinės sąmonės aktualijomis. O kiek naujų akcentų ir vertinimų gali atnešti komparatyvistiniai tyrimai? Kad ir kaip ten būtų, Vilniaus universiteto geografinė vieta ir jo kūrimo motyvai lėmė, kad jo poveikio arealas savo erdve ne labai gali turėti lygių Europoje. Taigi jėzuitų

³⁴ Žr. jėzuitų universitetų tinklo žemėlapi: *Rüegg W, de Ridder-Symoens H.* (eds.). *A History of the university in Europe.* Vol. 2, p. 104. Atrodo, kad Vilniaus universitetas iš karto perėmė Olomouco universitetui skirtas funkcijas. Šiame istorinėje Moravijos sostinėje 1570 m. įkurtame jėzuitų universitete 1578 m. buvo įkurta *Collegium Nordicum*, skirta katalikybei skleisti Europos Rytuose ir Šiaurėje. Žr.: *Jilek L.* (ed.). *Historical Compendium of European Universities*, p. 237.

universitetas šiandien akivaizdžiai sugrįžęs į VU istorinę atmintį. L. Piechniko³⁵, P. Rabikauskos³⁶, minėtus R. Plečkaičio darbus tęsia E. Ulčinaitė ir kiti lotyniškosios kultūros tyrinėtojai, istorikai jėzuitai tampa universiteto garbės daktarais (1994 m. – P. Rabikauskas, 1999 m. – L. Piechnikas).

Atkūrus nepriklausomybę atsirado galimybių pažvelgti į Lietuvos istoriją ne tik iš Maskvos ar Kauno, bet ir iš Vidurio ar net Vakarų Europos taško. Profesorius Edvardas Gudavičius ieško Lietuvos kultūroje nebe to, kuo ji unikali, o to, kas ją sieja su Vakarų lotyniška kultūra, suformuoja Lietuvos XV–XVI a. europeizacijos koncepciją³⁷, kur kas tiksliau paaiškinančią senosios Lietuvos istorijos procesus. Europeizacijos kaina Lietuvai buvo jos visuomenės ir kultūros lenkėjimo procesai. Tai

³⁵ *Piechnik L. Dzieje Akademii Wileńskiej, t. 1: Początki Akademii Wileńskiej 1570–1599. Rzym, 1984; t. 2: Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1650. Rzym, 1983; t. 3: Proby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu, 1655–1730. Rzym, 1987; t. 4: Odrodzenia Akademii Wileńskiej 1730–1773. Rzym, 1990; Piechnik L. Związki kulturalne dawniej Akademii Wileńskiej z Zachodem w latach 1570–1773 // *Analecta Cracovensia*. 1987, t. 19.*

³⁶ *Rabikauskas P. Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai, sud. L. Jovaiša. Vilnius, 2002.*

³⁷ *Gudavičius E. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999. Konceptualiausi E. Gudavičiaus straipsniai yra įjęję į straipsnių rinkinį: Idem. Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos, sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius, 2002. Žr. taip pat į šį rinkinį neįėjusių straipsnius: Gudavičius E. The Way of Lithuania to the History of the World // *Lietuva*. 1991, Nr. 1, p. 14–16; Idem. Lietuvos kelias į pasaulio istoriją // *Lietuvos istorijos studijos*. 1994, Nr. 2, p. 94–100; Idem. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai: laimėjimai ir praradimai // *Kultūros barai*. 1994, Nr. 5, p. 57–60; Idem. Lietuvos pritaipimo prie Europos istorinė perspektyva // *Lietuvos mokslas*. 1995, t. 3, kn. 6, p. 4–17; Idem. Lithuania's road to Europe // *Lithuanian historical studies*. 1997, Nr. 2, p. 15–27; Idem. The road of the book to Lithuania // *Martynas Mažvydas and old Lithuania*. Vilnius, 1998, p. 59–99; Idem. Jak pojawił się model europejskiej kultury Litwinów // *Lithuania*. 1999, Nr. 1/2 (30/31), p. 47–50.*

leido pažūrėti į lenkakalbius Lietuvos kultūros aspektus kaip savaimingo ir natūralaus proceso rezultatus, kuriuos E. Gudavičius pavadino antrąja lenkų civilizacijos laida, analogiška ispaniškos ar portugališkos kultūrų laidoms Lotynų Amerikoje etc. Tai akivaizdžiai keitė pažiūrą tiek į Lietuvos lenkus bei lenkakalbius kultūros fenomenus, tiek į Vilniaus universiteto istoriją.

Naujų akcentų iškilo ir lenkų istoriografijoje. Tai, kad LDK, kaip istorinis subjektas, išliko iki pat 1795 m., tvirtai pagrindė lenkų istorikas Juliuszas Bardachas. Šis istorikas sureikšmino XVIII a. pabaigos Lietuvos savarankiškumo siužetą – Gegužės trečiosios konstitucijos pataisą „*Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów*“³⁸. J. Bardacho manymu, Lietuvos 1791-ųjų metų karta ir jos veikla tapo atspirties tašku Lietuvos savarankiškumo aspiracijoms per visą XIX a. ir net Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimui 1918 m.³⁸

Taigi šiuolaikinės istoriografijos poslinkiai verčia LDK ir jos sostinės Vilniaus istorijoje ne tiek ieškoti grynujų „lietuvybės“ apraiškų, kiek įtraukti visą daugiakultūrį, daugiakonfesinį ir daugiakalbį jo paveldą į lietuvių istorinės sąmonės perspektyvas. LDK kultūros europeizacijos konceptas gali padėti įveikti lietuvių savimonės kompleksus, antra vertus, europeizacijos ir „antrosios lenkų civilizacijos laidos“ konceptas atveria naujas istorinės sąmonės perspektyvas su LDK istorija save siejančiais Lietuvos ir Vilniaus lenkamis.

Nors lietuvių istoriografija turbūt ir ateityje Lietuvos lenkėjimo procesus vertins neigia-

³⁸ *Bardach J. Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska // Przegląd historyczny*. 1991, t. 82, zes. 3–4, p. 383–410; Idem. Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów z 20 X 1791 roku // *Lithuania*. 1991, Nr. 3 (4), p. 23–32; Idem. Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku // *Studia iuridica*. 1992, t. 24, p. 26.

mai, šio proceso suvokimas kaip Lietuvos ėjimo į Europą kaina jau nebeis vertinti jo kaip „klastingos lenkų politikos“ padarinio. Lietuvos lenkėjimo kaip europeizacijos išraiškos samprata nebeleis taip jautriai reaguoti į senąsias Lenkijos „civilizacinės misijos“ koncepcijas, o leis suprasti, kodėl ir šiandienos lenkams taip brangus Vilnius ir jo universitetas – čia, kaip minėta, Adomas Mickevičius ir Julijus Slovackis suformulavo lenkų mesianizmo idėjas. Antra vertus, lenkų istoriografijoje įvykęs lūžis pripažinti LDK istorinį subjektiškumą nebeleis ir lenkų savimonėje XX a. Lietuvos valstybingumą laikyti nauju, „žemaitišku“ reiškiniu (taip mielai vadinamą visokio plauko šovinistų Europos Rytuose), ir kartu pripažinti lietuviams teisę jaustis autochtonais savoje sostinėje. Visa tai jau yra moksle įvykusios permainos. Tiesa, šių permainų objektas yra senoji Lenkijos–Lietuvos istorija, kuri, palyginti su XX a., laikytina sąlyginai nekonfliktiška. Tačiau viešojoje nuomonėje ima reikštis nuosaukės požiūriai ir į konfliktinius XX a. istorijos epizodus.

Lenkijos visuomeninė nuomonė savo ruožtu ima pripažinti, jog Vilniaus prijungimas prie Lenkijos XX a. buvo klaida ir netgi daro naujų priekaištų tėvynainiams lenkams, kam šie bando vieni pretenduoti į Abiejų Tautų Respublikos palikimą. Tai – jau visiškai nauja istorinės sąmonės perspektyva, siūlanti lietuviams, baltarusiams bei ukrainiečiams jaustis šeiminingais Krokuvoje. Iš lietuvių pusės – nuoseklios Tomo Venclovos pastangos oponuoti polonofobinėms tendencijoms lietuvių savimonėje. Tikra Lenkijos ir Lietuvos istorinės sąmonės perspektyvų suderinimo akcija tapo 1997 m. Vygrių deklaracija. Ją rengė ir pasirašė, tarp kitų, Czesław Miłosz bei Tomas Venclova. Šioje deklaracijoje sakoma: „Lietuvių tautinis atgimimas XIX a. antrojoje pusėje ir vėliau vyko kovos su polonizacija dvasia. Tas faktas ir

lenkų reakcija į jį lietuvių ir lenkų santykius padarė antagonistiškus. Po Pirmojo pasaulinio karo nesantaikos židiniu tapo Vilniaus, kuris tuo metu buvo inkorporuotas į Lenkiją, priklausomybės klausimas. Kai Lietuva atgavo savo istorinę sostinę, neliko ir svarbiausios lietuvių ir lenkų konflikto priežasties“³⁹. Taigi paaiškėjo, kad galima prieiti prie bendrų išvadų netgi svarstant kontroversiškausias temas.

1994 m. bent fragmentu į Vilniaus universitetą grįžta Stepono Batoro vardas – Didžiajame (Skargos) kieme jam atidengta atminimo lenta. Ilgai ieškotas simbolinis kompromisas – įrašas iškalamas senąja universiteto – lotynų kalba, išlaikoma titulatūros hierarchija, o kartu surandama vieta Vyčiui ir XVI a. lenkų kilmės kronikininko Martyno Kromerio apologijos žodžiams – tapo tam tikru Lenkijos, Lietuvos ir net Vengrijos suartėjimo simboliu. Būtent prie šios lentos garbūsis lenkų istorikas J. Bardachas tarsteli, kad „Vilniaus universitete viešpatauja Europos dvasia“. 1997 m. J. Bardachas tampa Vilniaus universiteto garbės daktaru. 2004-ųjų gegužę, antrojo (pirmasis – 1993) Lecho Wałęsos apsilankymo metu, Vilniaus universitete atidaroma 1791 m. Gegužės Trečiosios Konstitucijos auditorija – tai pirmas Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos įprasminimas Lietuvoje. Ką tik pasirašytas lenkų Armijos krajojovs ir lietuvių Vietinės rinktinės veteranų simbolinis susitaikymo aktas.

Grįžkime prie tarpukario lenkiškojo Stepono Batoro universiteto istorijos. Nedaug ji apmąstyta lenkų istoriografijoje. „Liaudies“ Lenkijoje ši istorija, atrodo, buvo už apmąstymų ribos. Tokių būta tik emigracijoje⁴⁰, o pačioje

³⁹ Deklaracja tworców kultury Litwy i Polski. Wigry, Polska, 27 czerwca 1997 roku // Lithuania. 1998, t. 1/2 (26/27), p. 130–131.

⁴⁰ Swianiewicz S. USB w perspektywie historycznej // Zeszyty Historyczne. Paryż, 1981, z. 55, s. 95–106.

Lenkijoje – tiktai žlugus komunizmui⁴¹. Lietuvių istoriografijoje Stepono Batoro universitetas buvo gana plačiai aprašytas jau 1977 m. Vilniaus universiteto istorijos sintezėje⁴², tačiau jam priešpriešinamas universitetas Kaune, o juo labiau 1919 metų Darbo universitetas. Net atsiskius sovietinės istoriografijos ideologinių klišių, 1994-ųjų Vilniaus universiteto istorijos sintezėje Kauno universitetas tebebuvo traktuojamas (taip manė ir šių eilučių autorius) kaip Vilniaus universitetas „tremtyje“. Tokia koncepcija susilaukė atsikūrusio Kaune Vytauto Didžiojo universiteto istorikų kritikos, kuri, užuot kreipusį dėmesį į turėtus galvoje formalius juridinius aspektus, siekė perkelti diskusiją į universiteto pobūdžio svarstymus. Bergždžias dalykas būtų ginčyti, kad lietuviškasis Kauno universitetas kūrėsi kitais pagrindais, kad jo istorija yra savarankiška ir negali būti laikoma Vilniaus universiteto istorijos dalimi. *Fiat!* Tačiau šitas kitoniškas universitetas kažkodėl 1939 m. kėlėsi į Vilnių. Kaip kauniečiai siūlys dalytis lietuviškąjį 1939–1943 m. Vilniaus universiteto tarpsnį? Kad ir kaip ten būtų, šiandien Vilniaus universitetas pradeda suvokti, kad Stepono Batoro universitetas yra to paties Vilniaus universiteto istorijos dalis. Ir tai lemia ne tiek atsiradę konkurentai, pagrįstai pretenduojantys į tarpukario Kauno univer-

siteto paveldą, kiek minėtos Lietuvos visuomenės istorinės sąmonės slinktys. Į šiuolaikinę Vilniaus universiteto istorinę atmintį sugrįžta Henrykas Łowmiański ir Feliksas Koneczny, Władysławas Tatarkiewiczus ir Tadeusz Czeżowski, Antonis Zygmundas ir Henrykas Niewodnycański. Grįžta Czesławas Miłoszas. Simboliška, kad minint 425 metų universiteto jubiliejų, pasirašyta sutartis tarp Vilniaus ir Torunės Mikalojaus Koperniko universitetų. Būtent šis universitetas pokaryje priglobė Stepono Batoro universiteto žmones.

Visi šie Lenkijos ir Lietuvos visuomenių, pasaulietinių bei konfesinių istorinių atminčių suartėjimai – naujas, tik šiuolaikiniam, XX–XXI amžių sandūros, į Europos idėjas orientuotam Vilniaus universiteto istorijos tarpsniui būdingas procesas. Vien iš šių pastebėjimų galime daryti išvadą – kiekviena epocha, kiekviena karta naujai paklausia istorijos, o šie nauji klausimai pagimdo naujus atsakymus, kartu – ir naujus vertybinius akcentus. Gali keistis ir keičiasi net senieji universiteto garbės knygos puslapiai.

Taigi istorinės atminties formos nėra akmeninės – kartais reikia papildyti ir senuosius puslapius, kaip ir fotoalbumuose reikia palikti vietos naujai surandamoms senoms nuotraukoms. Antra vertus, istorinė atmintis keičiasi, ir ne vien dėl istorikų darbų – reikia kalbėti apie istoriografijos ir istorinės sąmonės dialektiką. Todėl ir reikia kalbėti apie dialogų būtinybę, be kurių neįmanoma tai, kas šiandien vadinama „santarviniu objektyvumu“. O dialoguose šis „objektyvumas“ randasi tik tada, kai istorinės sąmonės perspektyva brėžiama kiek galint „aukštesne trajektorija“, pakylant ne tik į savo šalies, bet ir viso savo istorinio regiono, savos civilizacijos, net bendražmogišką lygmenį. Taip suprantame ir žymiausio Vilniaus universiteto auklėtinio, didžiojo poeto ir humanisto Czesława Miłoszo pamokas.

⁴¹ Visų pirma minėtinas 1994 m. Varšuvoje vykęs simpoziumas, kurio medžiaga publikuota jau minėtame leidinyje: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik SJ, K. Puchowski. Kraków. 1996. Žr. taip pat: *Z. Opacki. Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół utworzenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919 // Kwartalnik Historyczny*. 1998, Nr. 3, p. 49–64; *T. Dalecka. Polityczne konflikty i spory na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939 // Zagadnienia naukoznawstwa*. Warszawa, 2001, nr. 3-4, p. 467–480.

⁴² Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius, 1977, p. 155–222.

Išvados

1. Moderniųjų laikų (XIX–XX a.) Lietuvos istorijoje nebuvo tarpsnio, kai Vilniaus universitetas nebūtų buvęs politinių sistemų kovos arena ir įtakos objektas. Tiek rusiškasis (1795–1832), tiek lenkiškasis (1919–1939), tiek lietuviškasis (1939–1940, 1941–1943 – pastarajame tarpsnyje lietuviškasis universitetas veikė nacių okupacijos sąlygomis), tiek sovietinis (1940–1941, 1944–1990) Vilniaus universiteto raidos tarpsniai dažniausiai nebuvo palankūs laisvės ir tiesos paieškoms, priešingai – Vilniaus universitetas turėjo tapti ir nacionalizmą, autoritarizmą bei totalitarizmą ideologijų viešpatavimo arena. Todėl verta koreguoti istoriografijos vaizdinius, kurie nesuvokia šių veiksmų svarbos istorinėms atmintims ir vaizduoja Vilniaus universiteto praeitį tik iš kurios nors vienos – rusiškosios, lenkiškosios ar lietuviškosios – istorinės sąmonės perspektyvos.

2. Istorinių atminčių konfliktus būtų galima sugrupuoti į tris tarpusavyje susijusius svarbiausius mazgus – kada ir kas įkūrė universitetą, kaip vertinti jėzuitų indėlį ir apskritai senąją Vilniaus universiteto raidos epochą (1579–1832), koks yra lietuviškojo ir lenkiškojo XX a. universitetų tarpusavio santykis.

3. 1828-ųjų Vilniaus universiteto 250-mečio minėjimas laikytinas kompromisu tarp rusiškosios ir lenkiškosios istorinės atminties: šalia 1578 m. datos sukuriamas 1803-ųjų (Vilniaus universiteto reforma, paverčianti jį imperatoriškuoju Rusijos universitetu) akcentas. Atminties galerija iš esmės apima tik Vilniaus universiteto realijas po 1803-ųjų (ar 1795-ųjų).

4. 1929-ųjų Vilniaus universiteto įkūrimo 350-mečio ir atkūrimo 10-mečio jubiliejus laikytinas lenkiškosios istorinės atminties kulminacija, bene labiausiai XX amžiuje ieškojęs ir įtvirtinęs ryšį su senuoju Vilniaus universitetu. Lietuviškoji istorinė atmintis neturėjo ką šiai atminčiai priešpriešinti, nes buvo sąlygojama ro-

mantizmo epochoje susiformavusių vaizdinių apie Lietuvos aukso amžius ankstyvojoje XIII–XV a. istorijoje. Kadangi šiuose vaizdiniuose vėlyvajai LDK istorijai victos nebuvo, nebuvo jos ir senajam Vilniaus universitetui.

5. Komunistinės istorinės atminties atspirties taškas buvo arba 1919 m. Vinco Kapsuko Darbo universitetas arba 1803 m. rusiškoji universiteto reforma. Šiame kontekste Vilniaus universiteto 400-mečio jubiliejus 1979 m., grindęs idėją apie Vilniaus universitetą, kaip seniausią universitetą Rytų Europoje, laikytinas reikšminga istorinės atminties alternatyva komunistinio epochoje. Tik šiuo aspektu buvo peržengiamos ir romantinės lietuviškosios atminties ribos, apimančios tik „grynuosius“ (pagoniškuosius, lietuviakalbius) tautiškumo pavidalus. Komunistinė ideologija tokį istorinės atminties modelį galėjo priimti kaip kompromisą be didesnių komplikacijų – antivakarietiška, antikatalikiška ir antilenkiška istorinė užmarštis buvo būdinga tiek komunistams, tiek tradicinei „lietuviškai“ istorinei atminčiai.

6. XX–XXI amžių sandūros istoriografijos slinktyms leidžia pamatyti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją kaip Vidurio Rytų Europos šalį, turėjusią daryti europėjimo šuolį, kurio sąskaita vyko kultūros polonizacija. Tai verčia suvokti lenkakalbius kultūros fenomenus (tarp jų ir Vilniaus universiteto) kaip Lietuvos kultūros savastį. Kita vertus, istoriografijos permainos leidžia pradėti įvertinti Vilniaus universitetą Vidurio Rytų Europos ir jėzuitų universitetų kontekste – XVI–XVIII a. jis buvo toliausiai į rytus nutolęs Europos universitetų tinklo forpostas, savo poveikio erdve neturintis analogų. Visa tai leidžia suartėti pasaulietiniams ir konfesiniams, lenkiškiesiems ir lietuviškiems istorinės atminties modeliams ir kuria daugiaperspektyvės istorinės sąmonės ir istorinės atminties prielaidas. Dėl to Vilniaus universiteto istorija tampa viena svarbiausių Lietuvos „atminties vietų“.

MODELS OF HISTORICAL MEMORY AND PAST REPRESENTATIONS OF VILNIUS UNIVERSITY IN THE 19–20TH CENTURIES

Alfredas Bumblauskas

Summary

The article aims at presenting the topic of Vilnius University in different ideologically and politically conditioned models of historical memory of the 19th and 20th centuries. The analysis is based on Jörn Rüsen's theory of historical culture. The article focuses on the representational forms of Vilnius University of the past times, such as anniversaries (1828, 1929, 1979, 2004), monuments, commemoration galleries, naming of the courtyards and halls of the University, commemorating both the said anniversaries and marking other occasions, as sources of historical memory. During different periods of development – be it the Russian period (1795–1832), the Polish period (1919–1939), the Lithuanian period (1939–1940, 1941–1943) or the soviet period (1940–1941, 1944–1990) – Vilnius University became the arena for the dominance of nationalistic, authoritarian and totalitarian ideologies. Hence it is worthwhile to adjust the historiographic images that fail to deliberate the significance of these factors to the historical memories, fail to embrace the conflicts of the memories and portray the past of Vilnius University merely from a perspective of a single nationalistic historical consciousness. On the other hand, the different developmental periods witnessed not the “pure” nationalistic models of historical memory – such as the “Polish”, “Russian”, “Lithuanian”, as well as the communist

model – but rather a compromise of different models. The shifts in the historiography at the juncture of the 20th and 21st centuries enable us to perceive the Great Duchy of Lithuania as a country of East Central Europe, bound to make a leap towards Europeanization. The price of Europeanization for Lithuania was polonisation of its culture. This interpretation is contrary to the traditional Lithuanian model of historical memory; it sheds a different light on the Lithuanian Poles and phenomena of Polish culture (including Vilnius University), interpreting them as the self-identity of Lithuanian culture. Yet again, changes in historiography make it possible for us to start perceiving and interpreting Vilnius University within the context of the universities of East Central Europe and Jesuit universities. In the 16th-18th centuries Vilnius University was the most eastwards forwarded *voorposten* in the network of eastern universities, having no counterparts in terms of the area of its impact. Such an understanding and interpretation of the old Jesuit university adjusts the Russian (and partially the Lithuanian) model of historical memory, shaped since the epoch of Enlightenment. The above said enables drawing closer different models of historical memory – be them secular and confessional, Lithuanian and Polish – and creates the prerequisites for a multiperspective historical consciousness and historical memory.

*Įteikta 2005 12 01
Priimta spaudai 2005 12 13*